

Det digitale bibliotek

Vilkår og visioner

Af Harald von Hielmcrone

Abstract

Forskningsbibliotekernes fremtid over de næste 20 år sammenlignes med udviklingen på tv-området: Til trods for et ønske om pluralitet har vi fået et stadig mere ensartet udbud af udsendelser. Dette skyldes organiseringen af markedet for fjernsynsprogrammer. En lignende organisationsform er ved at vinde indpas på markedet for biblioteksrelevante materialer. Giver bibliotekerne sig tilfreds med det, vil der ikke være behov for andet end en stor bevilling til licenser, et godt bogholderi og et edb-kontor, der kan administrere adgangsforholdene – ligesom kabelsekskaberne nu gør det på radio- tv-området.

Den retlige regulering af området, herunder især ophavsretten og persondataretten, vil gøre det vanskeligt for bibliotekerne at gå på tværs af markedet og fortsat stille et alsidigt og kvalitetspræget udbud af information til rådighed for brugerne. Skal tendenserne til ensretning modvirkes, kræver det en aktiv indsats, og den forudsætter at bibliotekernes personale har faglige kompetencer i de fag, biblioteket skal formidle, samt viden om medie- og informationsret.

Denne artikel blev oprindeligt holdt som oplæg til temadag om "Visioner for forskningsbibliotekernes fremtid" på Danmarks Biblioteksskole den 2. april 2009

Harald von Hielmcrone er chefkonsulent ved Statsbiblioteket, hvh@statsbiblioteket.dk

Visionen

I 2006 blev der nedsat en arbejdsgruppe under Kulturministeriet om digitalisering af Kulturarven. Jeg deltog i en undergruppe om de ophavsretlige forhold, og til brug for arbejdsgruppens rapport bidrog jeg med følgende om forskningsbibliotekernes vision:

Den digitale arbejdsplads

"Den moderne arbejdsplads er digital. Den digitale arbejdsplads er ikke papirløs, men det materiale, der benyttes, har et digitalt udspring. Det kommer via mail, fra bibliotekets elektroniske ressourcer eller via netsteder, man tilgår via internettet. Kommer der undtagelsesvist brevpост, scannes den og arkiveres i elektronisk form som pdf-filer eller lignende.

Den digitale arbejdsplads findes ikke kun i virksomheder eller institutioner med omfattende it-ressourcer. Det er en helt almindelig standardarbejdsplads. Den består nemlig essentielt kun af en computer med internetforbindelse.

Kort sagt, arbejdspladsen er, hvor computeren er. Men forudsætningen for, at dette er muligt, er, at de ressourcer, man har brug for, kan tilgås via den."¹

Det selvbetjente bibliotek

"Forskningsbibliotekerne arbejder for at virkeliggøre det selvbetjente bibliotek, og hermed menes ikke kun at lånerne selv skal finde bøgerne på hyl-

den og udlånsnotere dem. Målet er, at låneren kan få adgang til alt det materiale, vedkommende har brug for i digital form på det tidspunkt, der passer vedkommende – 24 timer i døgnet alle ugens dage og fra et selvvalgt sted.

Dette serviceniveau forventes et moderne forskningsbibliotek at kunne leve op til, og derfor arbejder alle forskningsbiblioteker, under forskellige betegnelser, på at virkeliggøre denne vision.”²²

Sidder man på et større forskningsbibliotek og er man nogenlunde fortrolig med de resurser biblioteket har adgang til, benytter man sig desuden af internettets muligheder; f.eks. via Google eller andre søgemaskiner og portaler, er det forbløffende, hvor nær vi allerede synes at være virkeliggørelsen af visionen.

Det minder mig om, da jeg kom til Århus i 1987 og fik kabel-tv. Pludselig havde jeg adgang til 24 stationer; nogle år efter steg det til 48. Det var også i midtfirserne, at nogle københavnske lokalstationer begyndte at tilbyde betalingsfjernsyn. Man skulle købe en lille boks og betale en abonnementsafgift for at kunne se dem. Det var vi mange, som fandt forargeligt, og man kunne da også købe udstyr til at omgå forhindringerne.

Det regulerede marked

Nu 20 år efter er situationen den, at stort set alt fjernsynskiggeri er lagt i faste rammer. Det er nu den naturligste ting af verden, at man betaler for at se fjernsyn. Man kan vælge mellem ”Grundpakken”, ”Mellempakken” og ”Fuldpakken”. Der er politisk fastsatte retningslinjer for, hvad der skal være indeholdt i grundpakken. Blandt andet skal de nærmest omkringliggende landes *public service* kanaler være omfattet, men ellers er indholdet i pakkerne noget, som forhandles mellem kabelselskaberne og fjernsynsselskaberne, og man kan som bruger opleve, at én kanal pludselig udskiftes med en anden. Efter sigende er det brugerstyret, men hvilke brugere, der styrer det, ved jeg ikke. Når vi får digitalt tv, kan vi i tilgift sammensætte vor ”Favoritpakke” ved at vælge kanaler, f.eks. inden for emner som ”Dokumentar”, ”Sport og Nyheder”, ”Børn”, ”Rejse mode og kultur” osv. Udbuddet af kanaler forventes at blive stadig større, og man kan skifte kanaler hver måned. Indtil videre dog kun kommercielle kanaler.

Til gengæld kan man over internet høre radio og se fjernsyn fra de fleste lande i verden. Der findes netsteder, som har lister over links til de enkelte landes stationer. Ønsker man at se det, kræver det dog udholdenhed. De fleste af mine forsøg var abortive. Hvis man ønsker at se mere end DR 1 og TV 2, er et abonnement hos kabelselskaberne eller antenneforeringerne den eneste realistiske mulighed for de fleste, og så er man afhængig af deres tilbud.

“Information wants to be free” er blevet motto for mange bevægelser, der ønsker at bevare det frie, anarkistiske internet. Jeg forventer, at det vil ende som med fjernsynet. Hvorfor vil fremgå af det følgende. Her vil jeg give et rids over den kontekst, herunder især det retlige landskab, som visionerne om fremtidens forskningsbibliotek skal virkeliggøres i.

”From collections to connections”

Når bibliotekerne skifter fra at anskaffe værker i fysisk form til at abonnere på en internetadgang hos forlaget eller en anden leverandør, sker der noget afgørende retligt set. Den bog eller det tidsskrift, som biblioteket køber, er dets ejendom, og det kan stort set gøre med det, hvad det vil. Dette skyldes det elementære forhold, at ophavsmanden jo slet ikke kan kontrollere, hvad der sker med værket. Dette afspejles i ophavsretslovgivningen, idet ophavsmandens ret til at kontrollere spredningen ophører efter det første lovligt salg af værket.

Når biblioteket går over til at stille værkerne til rådighed for brugerne via en database hos en leverandør, er den retlige situation en anden. Retligt set taler man om, at der sker en overføring til almenheden eller tilrådighedstillelse for almenheden. Og ophavsmandens ret til at kontrollere dette ophører *ikke*. Ophavsmanden kan også frit trække værket tilbage. Det vil sige, at det i princippet kræver en ny tilladelse, hver gang man ønsker adgang til værket.

Kort sagt: Hvis biblioteket erhverver eksemplarer af værkerne, er det loven, som sætter grænser for, hvad biblioteket må gøre med dem, og i så fald må man som minimum altid stille det til rådighed for genemsyn og studium på stedet. Abonnerer biblioteket derimod på en adgang til værkerne, er biblioteket begrænset af den aftale med ophavsmanden, som det har indgået for at få adgangen.

Det er bekvemt for biblioteket at skifte fra ”collections” til ”connections” – og tit har biblioteket heller ikke andet valg – men det sker på bekostning af retten til at kontrollere adgangen til værkerne. Om 20 år vil formentlig al distribution ske elektronisk, og så vil bibliotekerne ikke længere kunne garantere deres brugere en vedvarende og stabil adgang til værkerne. Mulighederne vil være begrænset af, hvilke aftaler der er indgået og hvor længe værkerne er kommercielt levedygtige.

Licensaftaler og pakkeløsninger

I 2005 tog EU-kommissionen et initiativ om kollektiv forvaltning af ophavsret på tværs af grænserne.³ Man ønskede at indføre et system, hvor den enkelte rettighedshaver kan vælge, hvilket forvaltningsselskab, der skal forvalte hans eller hendes online-musikrettigheder for hele EU-territoriet. I første omgang anbefalede man det indført for online distribution af musik. I Danmark var alle berørte parter, såvel rettighedshaverorganisationerne som aftagerne imod en sådan ordning, fordi den vil favorisere pakkeløsninger og vil vanskeliggøre individuel rettighedsklaring.

I bibliotekssektoren kender vi allerede denne organisationsform fra de elektroniske tidsskrifter, hvor man laver licensaftaler med forlag omfattende alle forlagets udgivelser eller med leverandører, der udbyder pakker med flere forlags udgivelser. Der kan også laves aftaler om enkelte titler, men hvor det tidligere var hovedreglen, er det nu undtagelsen.

Pakkeløsninger og kommercielle interesser

Pakkeløsninger kan være gode. De letter arbejdet, for så vidt angår hovedstrømmen af værker. Problemet ligger i, hvad der falder uden for de store forlags eller øvrige leverandørers kommercielle interesser. At det ikke behøver at være en ligegyldig residual, vidner netmusikken om. Statsbibliotekets modtagelse af dansk pligtafleveret musik danner grundlaget for det elektroniske udlån i Netmusikken og for det kommercielle salg i Basepoint Media (tidl. Phonofile). Det er tankevækkende, at Netmusikken kun rummer ca. 25 % af de musikstykker (tracs), som Statsbibliotekets base indeholder, og at man ikke uden videre ønsker at forøge antallet.

Denne problemstilling er kendt for alle, der arbejder med salg og markedsføring: Ved at begrænse det alternative udbud fremmes salget af ens eget produkt.

Vi kender den faktisk også fra folkebibliotekerne, nemlig at en reduktion af udbuddet øger omsætningen. Det er et kendt fænomen i folkebibliotekerne, at når der kasseres, stiger udlånet.

Statsbiblioteket ser det imidlertid som sin opgave at stille *hele* kulturarven til rådighed for almenheden, også den del, som ikke er kommercielt interessant, og det er kun en nødløsning at kunne give adgang på stedet. De øvrige biblioteker har end ikke denne mulighed. De må tage til takke med det faktiske udbud.

Pakkeløsninger er bekvemme, men rummer en indlysende fare for, at bibliotekernes tilbud begrænses til *mainstream*-produkter, og at værker, som i forskningsmæssig henseende måske kan være nok så interessante, slet ikke kommer ind i de pakker, bibliotekerne kan købe adgang til.

Kassation

Skiftet fra *collections* til *connections* gælder ikke kun fremadrettet, eftersom bibliotekerne kassere papirudgaver sideløbende med, at de får adgang til ældre tidsskriftsårgange i elektronisk form. I hvilket omfang, det også vil ske for bøger, afhænger af balancen mellem omkostningerne ved at udskille dem og omkostningerne ved at beholde dem. For at optimere arealudnyttelse er finansministeriet begyndt at opkræve husleje. Det kan hurtigt få ryddet ud i bogsamlingerne, især den udenlandske litteratur, som bibliotekerne ikke har bevaringsforpligtelser overfor.

Kravet om huslejebetaling vil virke som et stærkt incitament til, at forsknings- og institutbiblioteker slanker deres bestande af trykt materiale og fokuserer på at tilgodese de umiddelbare behov. Den sporadiske efterspørgsel må indlånes – eller klares via Google.

Google

I 2004 indgik Google en aftale med en række store biblioteker om at digitalisere bøger og andre skrifter, som indgik i disse bibliotekers samlinger. Indtil nu har Google digitaliseret mere end 7 mio. bøger. På grundlag af de digitaliserede udgaver dannes der et søgeindeks, som muliggør søgninger i hele bogens tekst.

Kun bøger, for hvilke den ophavsretlige beskyttelsestid er udløbet, kan vises i fuld udtrækning. Hvor meget der kan vises af bøger, der stadig er omfattet af beskyttelsestiden, afhænger af den aftale, der er

indgået med rettighedshaverne. Det kan spænde fra nogle sider, nogle linjer omkring søgeordet eller blot de bibliografiske oplysninger.

De deltagende biblioteker har i begrænset omfang lov til at anvende deres kopi af de digitaliserede bøger. Såfremt de deltagende biblioteker ønsker at gøre fuld brug af de digitaliserede bøger i databasen, må de tegne et abonnement hos Google som alle andre.

De rettigheder, som ifølge aftalen er overdraget til Google, er ikke eksklusive. Det vil sige, at også andre kan få tilladelse til at digitalisere bøgerne. Spørgsmålet er imidlertid, om ikke Google nu har et *de facto* monopol.⁴ Der er næppe andre, der vil digitalisere de bøger om igen, når det nu er gjort. Uanset det gode formål – og Googles digitale bibliotek er en umådelig gevinst – giver monopoler altid anledning til bekymring. Især fordi Google i praksis har vist, at de ligger under for politisk pression, når det gælder indskrænkning af informationsfriheden.

Her vil de statslige biblioteker og arkiver så kunne træde til og sikre informationsfriheden. At de kan blive ved med det, er dog ikke en given sag.

Privatisering af kulturarven

I Grønbogen om Ophavsret i videnøkonomien, der udkom i sommeren 2008, er udgangspunktet, at det er biblioteker, arkiver og museer, der bevarer værker for eftertiden. Men med udtrykkelig henvisning til Google-projektet og det forhold, at mange forlag nu afprøver mulighederne for elektronisk udgivelse af bøger, spørger man, om biblioteker og arkiver fortsat skal have lov til at fremstille eksemplarer af værker, hvis udgiverne selv agter at give online-adgang til deres bagkataloger?⁵

Da biblioteker og arkiver ikke har lov til at give online adgang uden en aftale med rettighedshaverne, kan spørgsmålet kun vedrøre institutionernes ret til at foretage eksemplar fremstilling i bevaringsøjemed.

EU har siden 1980'erne arbejdet utrætteligt for at privatisere offentlig virksomhed, og der er i de forgangne 20 år sket en privatisering af infrastrukturen i et omfang, som kun få anså for mulig og færre for ønskelig. Der er altså god grund til at tage spørgsmålet alvorligt; det er slet ikke så urealistisk, som det i manges øren kan lyde.

Retshåndhævelse af ophavsrettigheder

På den åbne del af internettet, dvs. de hjemmesider, hvis indhold er frit tilgængelig for enhver uden modydelse, og som kan kopieres efter forgodtbefindende, findes der store mængder både lovligt og ulovligt materiale. Det drejer sig i hovedsagen om to former for ulovligheder: ophavsretskrænkelser og krænkelse af privatlivets fred. Ophavsretskrænkelser består normalt i, at nogen har tilgængeliggjort kopier af værker, oftest musik og filmværker, uden ophavsmandens eller de øvrige rettighedshaveres tilladelse, og at disse kopier vha. fildelingstjenester kan opspores og kopieres af andre brugere af internettet. Privatlivskrænkelser består normalt deri, at der tilgængeliggøres oplysninger eller billeder, der kan henføres til identificerbare personer, uden disses tilladelse.

Ophavsretskrænkelser

Det har altid været sådan, at bøger og andre udgivelser kunne stride imod gældende lovgivning, og at de er blevet beslaglagt i medfør af retskendelser. Pligt-afleveringsbibliotekerne har et særlig boksrum til den type materiale. Publikationerne destrueres ikke, men der gives kun adgang efter en på forhånd indhentet tilladelse.

Fremtidens forskningsbiblioteker vil også have bøger, men hovedparten af de materialer, bibliotekerne giver adgang til, vil befinde sig i databaser hos forlaget eller leverandøren. Selv om de måtte være danske, behøver de ikke at befinde sig i Danmark og dermed inden for dansk jurisdiktion. Databaserne kan bogstavelig talt befinde sig uden for lands lov og ret. Det behøver imidlertid ikke hindre retshåndhævelsen. I stedet for at beslaglægge de fysiske eksemplarer kan man pålægge netværksoperatørene ikke at give adgang til de hjemmesider, hvor det forbudte materiale findes. Når man søger en sådan hjemmeside, kan man få følgende skærmbillede:

STOP - Adgang hindret

Ved Københavns fogedrets kendelse af 25. oktober 2006(allofmp3.com), 15. august 2007(mp3sparks.com) og 29. januar 2008(thepiratebay.org) er Telenor A/S (en del af Telenor) blevet pålagt at hindre vores kunders adgang til www.allofmp3.com, www.mp3sparks.com og www.thepiratebay.org.

Fogedretskendelsen i de 3 nævnte sager kan i sin helhed her ses her:

[Fogedrets kendelse AllofMP3](#)
[Fogedrets kendelse MP3Sparks](#)
[Fogedrets kendelse thepiratebay.org](#)
[Østre Landsrets stadfæstelse thepiratebay.org](#)

Telenor A/S har ikke foretaget nogen registrering af din adgang til denne side.

Der er jo ikke mere end en håndfuld teleselskaber, der opererer i Danmark, så det er faktisk betydeligt lettere end at forsøge at beslaglægge tusindvis af

eksemplarer. Problemet er, at man derved også kan blokere for adgangen til lovligt materiale.

Information den 21. april 2009

Google risikerer spærring efter piratdom

Hvis The Pirate Bay kan dømmes for medvirken til piratkopiering, kan det samme ske for Google. Det mener Advokatrådet samt dansk ekspert i søgemaskiner. 'Vrøvl', siger repræsentant fra underholdnings-industrien

Spørgsmålet er imidlertid, om det kun er ”vrøvl”, fordi ingen vil eller tør sagsøge Google.

Den 4. april kan Berlingske Tidende berette, at YouTube også lukker for musikvideoer i Tyskland.

Politiken den 10 marts 2009

YouTube blokerer musik-videoer

Strid mellem Youtube og komponister har stoppet alle musikvideoer til engelske brugere. Danske brugere går foreløbig fri.

Der er indlysende nok et dilemma her. På den ene side står hensynet til håndhævelsen af rettighedshavernes legitime interesser, på den anden side står hensynet til ytringsfriheden og andre sagesløse brugere af internettet, hvis interesser kan blive påvirket af et forbud. Det er klart, at der her bør ske en afvejning af hensyn. Det sker imidlertid ikke.

Det forholder sig nemlig således, at når retten skal afveje, om fordelen ved et forbud står i et rimeligt forhold til den skadevirkning, forbudet måtte have, så er det alene ”rettighedshaverens og netværksoperatørens interesser, der skal indgå i rettens vurdering. Den *formodede krænkers interesser* og *alle andre internetbrugeres interesser* i at kunne foretage de lovli-

ge handlinger, som vil blive forhindret ved netværksoperatørens efterlevelse af det nedlagte forbud, skal således principielt *ikke* indgå i denne vurdering.”⁶ Disse er nemlig ikke part i sagen.

ACTA

Det anarkistiske internet, som vi nu har oplevet i en 10 års tid, lakker mod enden. Der arbejdes i hvert fald hårdt på at inddæmme friheden. I EU har man inden for få år vedtaget to direktiver om retshåndhævelse af ophavsret, hvor der introduceres hidtil usete strafferammer for ophavsretskrænkelser, og i 2007 besluttede USA, EU, Schweiz og Japan at påbegynde forhandlinger om en traktat, *Anti-Counterfeiting Trade Agreement (ACTA)*, hvis formål er at dæmme op for handel med kopivarer og spredning af piratkopier. Aftalen skal omfatte såvel handel med fysiske objekter som internetdistribution og informationsteknologi. Efterfølgende har en række andre lande tilsluttet sig initiativet.⁷

Forhandlingerne foregår i dybeste hemmelighed og uden for de internationale organer som WTO eller WIPO, som ellers ville være naturlige fora. Kun få dokumenter fra forhandlingerne er lækket. Af disse fremgår det, at man primært fokuserer på retshåndhævelse, herunder bestemmelser som forpligter internetoperatører til – uden retskendelse – at stille oplysninger om formodede ophavsretskrænkelser til rådighed for rettighedshavere.

Strategien er åbenbart, at når parterne er enige om en aftale, vil de øvrige lande blive tvunget til at tiltræde den i forbindelse med indgåelsen af almindelige bilaterale handelsaftaler. Det har såvel EU som USA tidligere benyttet sig af.⁸

Persondata

Samtidig med at enkeltpersoner benytter internettet til at eksponere sig selv og deres privatliv i en hidtil uset grad, kan vi registrere en stadig større bevidsthed om, at omgangen med persondata kan være endog meget følsom. Sager om ukorrekt omgang med persondata trækker altid store avisoverskrifter og har mediebevindte politikeres bevågenhed.

Vi har nu en lovgivning, der dekretterer, at behandling og videregivelse af personhenførbare oplysninger i udgangspunktet kun må ske efter forudgående indhentet tilladelse hos den pågældende. Der er i

persondataloven specificeret en række undtagelser herfra, specielt i forbindelse med myndigheders behandling af personoplysninger. Kun publikationer, der er omfattet af medieansvarsloven, er ikke omfattet af persondataloven.

Den grundlæggende tanke bag beskyttelsen af persondata er, at personer ”skal have lov til at blive glemte”, som man tit siger. Fint nok. Men hvad med vore arkiver? Hvordan vil det forholde sig, når vi begynder at digitalisere f.eks. biografier, der ikke er omfattet af medieansvarsloven, og som indeholder oplysninger om endnu levende personer? Vil det overhovedet være lovmedholdeligt? Det kan man godt komme til at tvivle på.

Internet og Netarkivet

I medfør af pligtafleveringsloven høster Det Kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket med jævne mellemrum den danske del af internet. De høstede hjemmesider bevares i Netarkivet. For så vidt som det ikke er muligt at adskille de hjemmesider, der indeholder følsomme persondata fra hjemmesider, der ikke indeholder følsomme persondata, betragtes hele arkivet som følsomt. På grund af persondataloven – eller måske den måde den administreres på i Danmark – er hele Netarkivet derfor kun tilgængeligt for forskningsformål.

Denne begrænsning gælder kun for Netarkivet. Men den oprindelige privatlivskrænkelse finder jo sted på det levende net. Egentlig var det vel her, man skulle sætte ind, såfremt man ønsker at beskytte personer mod krænkelse. Og det er vel heller ikke utænkeligt at det en gang vil ske, at der nedlægges fagedforbud mod distribution af sådanne data, og at teleselskaberne forbydes at give adgang til de pågældende hjemmesider.

Her skal man være opmærksom på en vigtig forskel på Grundlovens og den europæiske menneskeretskonvention. Grundloven beskytter alle ytringer, også dem man efterfølgende måtte blive straffet for at have fremsat. Det gør den europæiske menneskeretskonvention ikke. Således har Den europæiske Menneskerettighedsdomstol udtalt, at ”*enhver udtalelse, der strider mod konventionens værdier er uden for dens beskyttelse*”.⁹

I en tid, hvor moralske og politiske uoverensstemmelser i stigende grad bliver retliggjort, sætter kun

fantasien grænser for, hvad der kan nedlægges forbud mod. Eksempelvis arbejdes der pt. i FN-regi for, at religionskritik ikke skal være omfattet af ytringsfriheden. Det er ikke svært at se, hvad det kan føre til. Og i modsætning til, hvad mange tror, er det i den elektroniske tidsalder ganske let at effektuere sådanne forbud. Trykte bøger, der én gang er spredt blandt almenheden, vil altid forblive i den offentlige sfære, hvorimod spredningen af kontroversielle skrifter i elektronisk form let vil kunne standses. Man skal blot lukke for datastrømmen.

Medieansvarsloven

For digitaliserede udgaver af aviser gælder, at hvis de holdes separat, er det lovligt at give almenheden adgang – også til personoplysninger. I lyset heraf er det bemærkelsesværdigt, at det nu blandt avisredaktører diskuteres, om man bør skjule personoplysninger i de offentligt tilgængelige elektroniske avisarkiver. Derved går man videre, end Folketinget har villet. Palle Weiss, chefredaktør på dagbladet *Information*, bragte i en artikel i *Nyhedsbrevet Dansk Presse* to eksempler fra det virkelige liv:

- I forbindelse med et nyligt jobskifte oplevede en nu helbredt ludoman at blive fyret inden for prøvetiden. Da han bad om en forklaring, fortalte hans arbejdsgiver, at han havde søgt hans navn på Google og der fundet en fem år gammel artikel i *Information*, hvor hans tilfælde var omtalt.
- En mand troede, han skulle giftes, lige indtil hans kommende hustru googled ham og fandt ud af, at han for seks år siden havde været indblandet i en kriminalsag, som *Information* havde omtalt.

Palle Weiss skrev, at man på avisen overvejer at imødekomme ønsker om sletning: ”Vi er nu i færd med at formulere en politik på området under nøje hensyntagen til, at det kræver meget stramme regler for, hvem der kan imødekommes, og hvilke argumenter det kræver.”¹⁰

Det lyder godt nok bekymrende, men det er helt i tidens ånd, at han kun ser problemstillingen fra ”ofrenes” side. Den tanke, at arbejdsgiveren måske kunne have en legitim forventning om, at ludomanen havde været åben om sin tidligere last, synes ikke at strejfe ham. Og hvad med den kommende hustru? Burde hun måske ikke kunne have en forventning om, at hendes tilkommende fortalte hende om sin kriminelle

fortid inden ægteskabet? Og er hendes reaktion helt urimelig?

Mest problematisk er dog, at vi ikke vil kunne stole på de private avisarkiver. Særligt bekymrende er det, hvis der ikke er et statsligt alternativ, jf. ovenfor om privatisering af kulturarven.

Personalet

Det er en tendens i tiden og ikke blot i Danmark, at kulturinstitutioner afskaffer specialisterne til fordel for generalister. Det gælder f.eks. Danmarks Radio og det gælder også for forskningsbiblioteker.

Tankegangen synes at være, at søgemaskinerne bliver så effektive, at det slet ikke er nødvendigt med den specialviden, som faguddannede forskningsbibliotekarer har, for at vejlede bibliotekets brugere og hjælpe dem til at finde den relevante litteratur. Se blot på Google og Amazon: Ved at udnytte brugergenererede data kan man så at sige bygge specialisternes faglige viden ind i systemerne. Det bibliotekerne har brug for er informationskompetente generalister, der kender søgesystemer og søgeteknikker, og som kan undervise brugerne, således at også de bliver informationskompetente.

Hvis forskningsbibliotekernes eneste eller væsentligste indsats er at betale for licenserne og stille søgefaciliteterne til rådighed, vil man kunne nøjes med én central organisation, der hovedsagelig består af et bogholderi og et kontor i det statslige edb-servicecenter, der kan administrere adgangssystemerne.

Spørgsmålet, som mange stiller sig for tiden, er, om der i virkeligheden er brug for mere end det. Det mener jeg, at der er.

Kommercialiseringen af nettet

Det frie anarkistiske internet er et fantastisk fænomen. Man kan gå ud og søge efter hvad som helst, og sjældent går man tomhændet derfra. YouTube er en guldgrube af musik og film. Wikipedia – folkets encyklopædi – er en mageløs opfindelse. Og sådan kan man blive ved.

En sådan guldgrube for den enkelte borger er også tumleplads for alle slags kommercielle og politiske interesser. Det er selvfølgelig legitimt at bruge internettet til virksomheders PR og til reklamer. Men der

synes at være en tendens til ”product placement”. Vi kender det fra film, hvor man ikke drikker en øl men en Tuborg. Man reklamerer for produktet ved, at det placeres i en neutral sammenhæng. Således bruges f.eks. YouTube som reklameplads for ny musik og film, ligesom Wikipedia bruges i kommercielt og politisk øjemed.

Et eksempel: I nordisk tv udsendtes i vinteren 2008-09 en engelsk serie om Henrik den 8. og hans mange koner. Jeg så en af udsendelserne, der handlede om Ann Boleyns sidste tid. Bagefter fik jeg lyst til at læse mere om Ann Boleyn og slog op i den engelske version af Wikipedia. Det påfaldende var, at fremstillingen næsten ord til andet svarede til den udsendelse, jeg netop havde set. Nu kan man ikke udelukke, at det er den skinbarlige sandhed, vi præsenteres for i serien, der i Danmark har fået titlen ”Sex, Magt og Intriger”. Men man kunne også få den mistanke, at producenterne har lagt drejebogen til udsendelsen op i Wikipedia.

Et andet eksempel: Man kan finde alenlange biografier om unge, ukendte skuespillere. Mon ikke de selv eller deres agenter har sørget for det?

Nu er dette jo nogle ret uskyldige eksempler på kommercialiseringen af nettet. Industriens, herunder medicinalindustriens markedsføring og pres for at påvirke fremstillingen af forskningsresultater er et veldokumenteret problem, og det forværres med tiden. Skjulte reklamer og tendentiøse beskrivelser bliver strøet ud over nettet. Og her nytter det ikke blot at sige ”vær kritisk”. Man skal jo have et fagligt fundament for sin kritik. Man kan ikke være kritisk ud i det blå. Kritisk bevidsthed kræver viden, således at man i det mindste kan se faldgruberne.

Det bliver en vigtig opgave for biblioteket at henlede brugernes opmærksomhed på behovet for at checke kilder. Hidtil er det sket ved, at biblioteket har haft fagkyndigt personale, der satte en ære i at indkøbe et alsidigt udvalg af gode leksika og gode bøger og tidsskrifter fra velmeriterede forlag, således at brugerne havde adgang til kilder, som i udgangspunktet måtte anses for troværdige.

Denne situation er radikalt forandret i og med, at biblioteket nu også via sit eget søgesystem giver adgang til store datamængder, der er frit tilgængelige på internettet. Meget af dette er ganske udmærket, men

i mange tilfælde har informationen ingen varedeklaration, og så er den forudsætningsløse bruger prispåkravet, medmindre biblioteket råder over fagkyndigt personale, der dels kan foretage en selektion, således at tvivlsomme kilder så vidt muligt sorteres fra på forhånd, dels kan vejlede brugeren.

Selektion – More is less

En anden vigtig opgave bliver at hjælpe brugerne med at selektere – nu ikke efter troværdighed men efter kvalitet og relevans. Mængden af videnskabelig litteratur fordobles hvert 15. år og det bliver stadig sværere at finde det, man har brug for, uden at drukne i en overflod af artikler, som måske er ok, men ikke nødvendigvis er de bedste eller mest relevante.

Et eksempel: Statsbiblioteket satsede i 60’erne og i 70’erne stærkt på at udvide bestanden af tidsskrifter. I 1976 abonnerede biblioteket på 12.000 udenlandske tidsskrifter. På grund af prisstigningerne på tidsskrifter blev det nødvendigt gradvist at indskrænke antallet af abonnementer, og i 1996 var bestanden nede på 3.000 udenlandske tidsskrifter. Nu ville man forvente, at en så kraftig reduktion ville medføre en forøgelse i antallet af fjernlånsbestillinger. Det skete ikke. Antallet af fjernlånsbestillinger udgjorde i hele denne periode en konstant procentdel af udlånet. I 1998 begyndte vi at få tidsskrifter i elektronisk form, og få år efter var vi igen oppe på 12.000 titler.

Disse tal illustrerer det forhold, som er dokumenteret af mange undersøgelser, nemlig at grænsenyttens ved forøgelsen af tidsskriftsbestanden bliver stadig mindre. Godt nok er spredningen i bestillingerne på artikelniveau stor, men det største behov dækkes af forholdsvis få tidsskrifter.

Reduktioner af tidsskriftsholdet har normalt været forårsaget af økonomiske begrænsninger og er lige så normalt blevet ledsaget af højlydte beklagelser. Jeg vil heller ikke sige, at det ikke er udmærket at give adgang til store mængder tidsskriftslitteratur. Men hvis vi kunne hjælpe vore lånere, især de unge studerende, hen til de mest centrale titler, gør vi dem formentlig en stor tjeneste. En valgfrihed, der kan opleves som nærmest ubegrænset, er ikke altid lykken.¹¹

Fagterminologi

En anden sejlivet forestilling er, at bibliotekets opgave begrænser sig til at stille med informations-specialisten, der kan tage sig af det søgetekniske,

så skal brugeren nok komme med det faglige input. Det er også rigtigt, når det gælder færdiguddannede brugere, og det gælder normalt også for studerende, der er noget henne i studiet, men det gælder ikke for nybegynderen eller for den, der skal sætte sig ind i et nyt, ukendt område.

Meget af den akademiske uddannelse består i at tilægge sig en fagterminologi. Mange humanistiske og samfundsvidenskabelige fag er almene dannelsesfag, hvor der er en vekselvirkning mellem dagligsprogets almindelige ordforråd og fagterminologien, hvilket slører det forhold, at også disse fag har deres egen fagterminologi. Men det korte af det lange er, at som man spørger, får man svar. Kender man ikke terminologien, finder man ikke noget. Uden fagligt uddannet personale kan forskningsbibliotekerne ikke hjælpe denne store brugergruppe.

Supplerende anskaffelser

Ved at skifte fra at opbygge samlinger til at forsyne brugerne med adgang til samlinger, der rent fysisk befinder sig hos forlag og leverandører, mister bibliotekerne kontrollen med dem. Dette skyldes, som nævnt, både de fysiske og de retlige forhold.

Den organisationsform, som vil dominere den kommercielle udnyttelse af værker i elektronisk form, favoriserer pakkeløsninger. Det vil ikke være et problem for bibliotekerne at få adgang til de store forlags udgivelser og almindelige mainstream-publikationer. Den normale efterspørgsel vil være dækket.

Udfordringen vil være at skaffe adgang til det smalle, det specielle, det provokerende og det anstødelige. Det vil formentlig blive svært, men uden et fagkyndigt personale, der er i stand til at erkende behovet for at supplere de store forlags udgivelser med andre udgivelser, bliver det da helt umuligt.

Viden til samfundet

Hidtil har jeg kun nævnt bibliotekets og personalets rolle mht. formidling til bibliotekets brugere, dvs. lærere og studerende ved den læreanstalt, biblioteket betjener. Man kunne også dreje perspektivet 180 grader og spørge, om ikke biblioteket kunne spille en rolle i formidlingen af information og viden fra læreanstalten og til det omgivende samfund. I første omgang vil andre uddannelsesinstitutioner og skoler nok være målgruppen.

Mange forskningsbiblioteker har taget det på sig at levere infrastruktur til de såkaldte *institutional repositories*, hvor universitetets ansatte kan publicere (eller parallelpublicere) deres arbejder. Det er en opgave, som ligger naturligt i forlængelse af mange bibliotekers øvrige opgaver. Man kunne imidlertid supplere dette med en aktiv formidling og popularisering. Biblioteket kunne udnytte det forhold, at dets fagspecialister i forvejen har et tæt forhold til universitetets forskellige institutter og udnytte den viden, de har om, hvad der er af nyt og interessant, som man burde fortælle omverdenen om. Men det kræver selvfølgelig, at man har de nødvendige fagspecialister.

Konklusion

Når man skal vurdere forskningsbibliotekernes fremtid over de næste 20 år, forekommer det mig instruktivt at se på udviklingen på radio- tv-området: Til trods for et ønske om pluralitet har vi i løbet af de forgangne 20 år fået et stadig mere ensartet udbud af udsendelser. Det gælder ikke blot i Danmark, det er et internationalt fænomen. Vi kan som brugere vælge mellem forskellige pakker, men der er grundlæggende ikke stor forskel på pakkernes indhold, det er et spørgsmål om mere eller mindre af det samme.

Hovedparten af bibliotekernes materialer vil også blive udbudt i pakker, og bibliotekerne kan så vælge, om de vil have den lille eller den store pakke. Giver bibliotekerne sig tilfreds med det, vil der ikke være behov for andet end en stor bevilling til licenser, et godt bogholderi og et edb-kontor, der kan administrere adgangsforholdene – ligesom kabelselskaberne nu gør det på radio- tv-området.

De fleste biblioteksledere vil nok sige, at de har større ambitioner end som så. Men det skal stå sin prøve i praksis. Hvis den igangværende tendens til at skille sig af med fagspecialisterne – dem der har faglige kompetencer i de fag, biblioteket skal betjene – fortsætter, så ender det sådan. For så har man om få år ikke længere de faglige forudsætninger for at kunne gøre andet.

Derudover bliver man nødt til at interessere sig for de retlige og kommercielle forhold, der regulerer adgangen til information. Vi lever i den paradoksale situation, at vi nærmest oversvømmes af information – ingen oplysning synes at være længere væk end et

klik med musen – samtidig med at muligheden for politisk regulering og kommerciel styring af adgangen til information er større, end den har været siden bogtrykkets opfindelse.

Det bliver vigtigt, at bibliotekerne i langt højere grad end hidtil beskæftiger sig med disse forhold. Bibliotekerne har over en bred front brug for viden om medie- og informationsret og om de kommercielle mekanismer, som styrer udbuddet af information. For elektronisk information gælder andre spilleregler, end dem vi har været vant til. Dem må vi lære at omgås og til dels forsøge at få ændret, hvis vi også i det 21. århundrede skal kunne leve op til vore idealer om at kunne give vore brugere adgang til et alsidigt og kvalitetspræget udbud af information.

Noter

1. Arbejdsgruppe om digitalisering af kulturarven, *Rapport fra den ophavsretlige undergruppe*, Kulturministeriet, april 2007, p. 19.
2. Ibid.
3. Recommendation of the European Commission on collective cross-border management of copyright and related rights for legitimate online music services, 30 September 2005. Commission Staff Working Document - Annex to the Recommendation of the European Commission on collective cross-border management of copyright and related rights for legitimate online music services - Impact Assessment {C(2005)3764 final} SEC(2005) 1254
4. Robert Darnton, "Google & the Future of Books", *The New York Review of Books*, Volume 56, Number 2 • February 12, 2009.
5. GRØNBOG Ophavsret i videnøkonomien, KOM (2008) 0466, 16. juli 2008, spørgsmål 6.
6. Clement Salung Petersen, "Netværksoperatørernes rolle i bekæmpelsen af ophavsretskrænkelser", *NIR*, 2009 nr. 1 s. 32
7. En udmærket oversigt vedr. ACTA findes på Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Anti-Counterfeiting_Trade_Agreement
8. F.eks. USA med "Free trade agreements" (FTA) <http://www.export.gov/fta/>
9. Vagn Greve, *Bånd på hånd og mund – strafforfølgning eller beskyttelse af ytringsfrihed*. Kbh. 2008, p 16
10. Palle Weiss, "DILEMMA: Åbent arkiv vækker stemmer fra fortiden". *Nyhedsbrevet Dansk Presse*, nr. 20, 2008
11. Jf. Barry Schwartz, *The Paradox of Choice: Why More Is Less*, Ecco Press, 2003

Referencer

Darnton, Robert (2009). "Google & the Future of Books", *The New York Review of Books*, Volume 56, Number 2 • February 12.

Greve, Vagn (2008). *Bånd på hånd og mund – strafforfølgning eller beskyttelse af ytringsfrihed*. Kbh.

GRØNBOG Ophavsret i videnøkonomien, KOM (2008) 0466, 16. juli 2008.

Rapport fra den ophavsretlige undergruppe, Arbejdsgruppe om digitalisering af kulturarven, Kulturministeriet, april 2007.

Recommendation of the European Commission on collective cross-border management of copyright and related rights for legitimate online music services, 30 September 2005. Commission Staff Working Document - Annex to the Recommendation of the European Commission on collective cross-border management of copyright and related rights for legitimate online music services - Impact Assessment {C(2005)3764 final} SEC(2005) 1254

Salung Petersen, Clement (2009). "Netværksoperatørernes rolle i bekæmpelsen af ophavsretskrænkelser", *NIR*, nr. 1.

Schwartz, Barry (2003). *The Paradox of Choice: Why More Is Less*, Ecco Press,

Weiss, Palle (2008). "DILEMMA: Åbent arkiv vækker stemmer fra fortiden". *Nyhedsbrevet Dansk Presse*, nr. 20.